
РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2024.47-48.36>
УДК [005.5:061:519.22/.25]:001.63(477)«18/19»

СУСПІЛЬНА ІСТОРІЯ ВІННИЧЧИНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІДЕОЛОГІЇ БІЛЬШОВИЗМУ: СОЦІАЛЬНИЙ ЗРІЗ СОВЕТЬСЬКОЇ ВЛАДИ ПО ЗАВЕРШЕННІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

(Рецензія книги: Вайнер Амір. Збагнути війну: Друга світова війна і доля
більшовицької революції / переклад Світлани Кулінської.

Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 439 с.)

Амір Вайнер (англ. Amir Weiner) – американський історик, професор Стенфордського університету, директор Центру російських, східноєвропейських та євразійських досліджень. Досліджує проблеми: советської історії (теми: впливу Другої світової війни на СРСР; КДБ і державного стеження; прикордонної політики), соціальної історії Другої світової війни, тоталітарних рухів і режимів, демографічної політики та сучасного масового насильства.

Рецензована книга, це переклад українською мовою дослідження «Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution» виданого 2002 року в Пристанському університеті (США). Вона складається з: переліку ілюстрацій (с. 9–10); переліку таблиць (с. 11); подяки (с. 13–16); вступу в якому автор: розкриває тему (вплив німецько-радянської війни на советську ідеологію, внутрішню політику та суспільство), структуру, історіографію та історико-філософську методологію (парадигма Термідора, Армагедон революції та ін.) дослідження: пояснює значення війни у більшовицьких міфах (революція, громадянська війна, колективізація, індустріалізація, Велика Вітчизняна війна, кампанії чисток, скоре настання комунізму, побудова соціалізму) для становлення советського суспільства (с. 19–54); шести розділів (с. 57–381); післямова підсумовує соціально-політичні зміни, що відбулися в СРСР у післявоєнному періоді: відмова від ідеологічних поглядів Жовтневої революції на користь формування культу переможної Великої Вітчизняної війни; очищення советського суспільства від небажаних суспільних груп – партійних зрадників, євреїв та українських націоналістів, задля формування соціалістичної держави; трансформація суспільного життя післявоєнного періоду (с. 383–399); бібліографії (с. 401–431); покажчику імен та географічних назв (с. 433–439).

Перший розділ присвячений формуванню в советському післявоєнному суспільстві (після завершення німецько-радянської війни) нової еліти – офіцерів-фронтовиків Червоної армії. У ньому розкривається: політика протиставлення молодих офіцерів які пройшли війну командирам Червоної армії, що зробили кар'єру в роки громадянської війни; вплив повоєнної літератури на формування позитивного образу молодих офіцерів, які борються з бюрократизмом партійних діячів «старої школи» та наводять лад в післявоєнному колгоспі або заводі; боротьба між героями війни офіцерами-фронтовиками та партизанами за вищі партійні та урядові посади (значення особистих зав'язків (блату) та ідеологічних наративів

(недовіра до осіб, що перебували під німецькою окупацією); політико-ідеологічні причини домінування ветеранів Червоної армії в партійно-державному апараті (герої-захисники, що не заплямовані більшовицьким терором і сталінськими репресіями кінця 1930-х років; «старі» партійні кадри непридатні для виконання завдань повоєнного часу; неможливість встановлення точної діяльності партизан під час окупації; «молоді» кадри швидко навчаються виконувати завдання вождя та партії тощо) (с. 57–98).

Другий розділ присвячений чисткам післявоєнного періоду в Комуністичній партії від її членів, які в період війни перебували в окупації або потрапили в полон. Він розкритий через теми: перевірки активної діяльності (участь в діяльності радянського підпілля та партизанських загонів) членів компартії в умовах окупації у 1941–1944 роках; проблеми вступу до партії осіб з окупованих територій у повоєнні роки; поповнення партії фронтовиками (с. 99–144). За даними автора на Вінниччині з 1944 по 1947 роки перевірку пройшли 2828 довоєнних партійці, які за різних умов опинились в окупації, із них лише 561 особа (19.8%) була поновлена в Комуністичній партії, а решта 2267 осіб (80.2%) – виключені (с. 142).

Третій розділ присвячений здійсненню чисток звільнених територій (СРСР, УРСР, Вінниччини) від колаборантів. Тут розглянуто теми: відмінностей у ставленні до колаборантів в окупованих нацистами країнах Європи та СРСР; довоєнних етнічних чисток на Вінниччині у 1930-х роках (переселення німців, поляків, «куркулів» (українців) на схід УРСР та Центральної Азії або Далекого Сходу СРСР; післявоєнних депортацій до системи ГУЛАГів: національних меншин-колаборантів; «куркулів» з анексованих територій 1939–1941 років; репатрійованих радянських військовополонених та остарбайтерів з Німеччини; військовополонених країн Осі; діяльності радянських партизанів на Вінниччині у 1943–1944 роках; ідеологічна та збройна боротьба на Вінниччині органів НКВС і МДБ проти українського націоналізму (Організації українських націоналістів та Української повстанської армії) в 1943–1949 роках; особливості амністії та реабілітації українських націоналістів у 1950-х роках (с. 147–211).

Четвертий розділ присвячений советській політиці щодо євреїв у повоєнний період. Він розкритий темами: повоєнні антиєврейські настрої (побутовий антисемітизм; формування негативного образу євреїв; погроми у великих містах (Київ, Дніпропетровськ тощо)); поширення антисемітизму в Комуністичній партії та початок кампанії «космополітизму» в другій половині 1940-х років; замовчування та ігнорування безпосередньої участі євреїв у війні та їх героїзму на фронті (ташкентський міф); супротив советської влади вшанувати пам'ять про загиблих євреїв у Голокості (заборонаobeliskів зі Зіркою Давида жертвам німецьких розстрілів; трактування пам'ятників жертв «фашистського терору», як загиблому радянському населенню (Київ, Бабин яр); згорання видання книги І. Еренбурга та В. Гросмана «Чорна книга»); утворення Ізраїлю (1948 р.) та поширення на советських євреїв «тавра» політично неблагонадійних; антисемітських кампаній «Справи лікарів» та справи Єврейської антифашистської комісії у 1952–1953 роках; ідеолого-політичне виключення євреїв з «сім'ї советських народів» (с. 213–259).

П'ятий розділ присвячений українському національному руху у роки окупації (1941–1944 років) та повоєнного советського антисемітизму (1944–1953 років) на Вінниччині. У ньому представлені теми: ідеологія українських націоналістів на

передодні війни; розкриття національної позиції ОУН і УПА щодо росіян, поляків, німців та євреїв під час німецько-румунської окупації; ексгумації нацистами у Вінниці 1943 року жертв сталінського терору (1937–1941 років); Голокосту (сприяння українських націоналістів німцям у здійсненні Голокосту; порятунок євреїв); повоєнного радянського антисемітизму (анонімні антисемітські листи до органів вдали; реакції жителів Вінниччини на «Справу лікарів» і поглиблення антисемітських настроїв (с. 263-321).

Шостий розділ присвячений селянству в 1941–1953 роках та культурі війни в післявоєнному суспільстві. Розглянуто теми: німецької-земельної реформи 1942–1943 років; ідеологічних поглядів представників ОУН щодо українського селянства; повоєнного становища села (чутки про розпуск колгоспів, відновлення релігійного життя, ставлення молоді до радянської влади); голоду 1946–1947 років; відновлення колгоспного ладу в селах (законодавча база, поповнення колгоспів демобілізованими військовими, призначення офіцерів-фронтників керівниками колгоспів); політизації села кінця 40-х – початку 50-х (виселення з сіл тих хто не виконує трудової діяльності, листи (доноси) на односельчан та керівництво колгоспу до органів влади; самоідентифікації східних українців під більшовицькою владою; радянські воєнні міфи (патріотизм, любов до радянської батьківщини та культури, війна – об'єднувач українських земель); встановлення ритуалів війни (упорядкування могил солдатів, офіцерів Червоної армії та партизанів; встановлення пам'ятників та монументів полеглим у війні солдатам; вручення під час масових заходів воєнних та державних нагород ветеранам; святкування Дня Перемоги; проведення зборів ветеранів; участь ветеранів у походах молоді до місць видатних битв та могил солдат); участь ветеранів у соціальних ритуалах радянського суспільства (вручення паспорта, провідах призовників до армії, весіллях); зображення війни у літературі та плакатному мистецтві (с. 323–381).

Основною перевагою книги є те, що історія ідеолого-суспільної політики радянської влади на Вінниччині до та після німецько-радянської війни розглядається на соціальних підходах максимально дистанціюючись від тодішніх ідеолого-політичних кліше. Друга перевага – значна інформаційність книги, що представлена не лише таблицями, ілюстраціями та показниками (іменним і географічним), а й розширеними уточненнями автора в посиланнях. Третя – велика та різнобічна джерельна база дослідження: архіви Росії (7) України (6), США (3) та Ізраїлю (1); тогочасна періодика (20 позицій); наукові праці американських, європейських, російських та українських істориків (433 позиції), дисертації (11 позицій).

Головним недоліком книги є те, що їй вже понад двадцять років. Її написання відбувалось в кінці 1990-х років (с. 15–16), і тому в змісті зустрічаються антиукраїнські наративи, які поширювались радянськими та російськими істориками-дослідниками проти українського національно-визвольного руху. Наприклад, ідеології двох конкурентних політичних партій (ОУН (м) і ОУН (б)) та воєнної організації (УПА) представлені як єдина ідеологія, що переформується з націонал-соціалізмом (нацизмом) (с. 264–267); українські націоналісти здійснювали розстріли євреїв у Бабиному яру (с. 285–286); УПА вбивала євреїв (с. 289). Другий недолік, це назва книги «Збагнути війну. Друга світова війна і доля більшовицької революції», яка відповідає її фактичному змісту. По-перше, близько 60% наукового тексту дослідження присвячені Вінниччині (Українській РСР – 80 %).

Підтверджується, це тим, що розкриття тем розділів здійснюється за однією і тією ж схемою: представлення теми – подання загального советського нарративу (від абзацу до двох-трьох сторінок) – підтвердження нарративу на прикладі Вінниччини. По-друге, більшовизм виник в Російській імперії на початку ХХ ст. і після Жовтневого перевороту перетворився на ідеологію Радянської Росії, яка була перенесена в Україну після її поразки в більшовицько-українській війні 1917–1921 років. Відповідно, Вінниччина була регіоном де совети здійснювали свою політику, а політичним центром, що визначав ідеологію більшовизму була Москва (РСФРР). Третій недолік – відсутність концентрованого розбору значення війни в советській ідеології, а також детального розбору конструкції міфу Великої Вітчизняної війни.

Загалом, книга буде цікавою історикам та всім хто цікавиться повоенною історією України, особливо Вінниччини. Дослідження впливу війни на повоснні трансформації суспільстві, може бути цікавим для соціологів.

Ю. І. Левченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень; провідний бібліотекар відділу інформаційно-бібліографічної роботи Наукової бібліотеки Українського державного університет імені Михайла Драгоманова.